

УДК 94(478)

**ЧАЛАВЕК У ГІСТОРЫКА-КУЛЬТУРНЫМ ПРАЦЭСЕ Ё БЕЛАРУСІ XVII – XVIII СТАГОДДЗЯЎ
(НА МАТЭРЫЯЛАХ МЕМУАРНЫХ КРЫНІЦ)**

*канд. гіст. навук, дац. І.Р. ВУГЛІК
(Інстытут сучасных ведаў імя А.М. Шырокава, Мінск)*

Разглядаюцца пытанні стылістыкі бытавых паводзін, успрыяцця чалавекам гісторыка-культурных рэалій Беларусі XVII – XVIII стагоддзяў. На матэрыялах мемуарных крыніц, шэраг з якіх паходзіць з радзівілаўскага архіўнага фонду і ўпершыню ўводзіцца ў навуковы абарот, даследуюцца асаблівасці тагачаснага бытавога, будзённага жыцця, а таксама спецыфіка яго адлюстравання ў прыватных запісах. Вылучаюцца пэўныя гісторыка-бытавыя тыпы, разглядаюцца адметныя рысы іх бытавых паводзін. Адзначаецца падзейная насычанасць тагачаснага жыцця, увага да фіксацыі будзённых жыццёвых падзей. Прасочваюцца змены ў светаўспрыманні чалавекам навакольных падзей, звязаныя з паглыбленнем эмацыянальнага пачатку, аксіялагічнай кампаненты. Дадзеныя з’явы ўводзяцца ў кантэкст агульных культурных тэндэнцый еўрапейскай, беларускай культур часоў барока і суадносяцца з агульнаеўрапейскім працэсам развіцця індывідуалізму.

Вывучэнне грамадскай псіхалогіі і свядомасці, пачуццяў і думак, духоўнага жыцця, “ментальнасці” людзей як істотнай часткі гістарычнага даследавання атрымала развіццё і прызнанне ў французскай школе “Аналаў” (М. Блок, Л. Феўр) [1, с. 198 – 204]. Гісторыя нашай культуры часоў старажытнай Рэчы Паспалітай у значнай ступені праходзіла пад знакам экспансіі індывідуалізму, працэсаў нарастання асабістага пачатку, развіцця рэфлексіі асобы, што вызначае актуальнасць гэтай гістарычнай метадалогіі і праблематыкі. Дадзеная тэматыка мае істотны гістарычны, культурна-бытавы аспект, бо дазваляе зрабіць рэканструкцыю будзённага жыцця чалавека ў пэўную гістарычную эпоху, паказаць гістарычны працэс знутры, даследаваць тое, з чаго ён складаецца – жыццё канкрэтных людзей, яго стылістыку і праблематыку, гісторыка-культурныя бытавыя тыпы з характэрнымі для іх паводзінамі, светаўспрыманнем. Істотнай крыніцай для рэканструкцыі індывідуальнага жыцця чалавека з’яўляецца мемуарная літаратура, уздым якой у Еўропе, у тым ліку і на беларускіх землях, прыйшоўся на XVII – XVIII стагоддзі. Гэты від крыніц, побач з лістамі, рэпрэзентуе найбольш інтымны, індывідуалізаваны тып жыцця, светаўспрымання. Праблема чалавека ў гісторыка-культурным працэсе на матэрыялах мемуарнай літаратуры часоў старажытнай Рэчы Паспалітай вывучалася А. Мальдзісам [2, с. 80 – 123], іншымі навукоўцамі, таксама аўтарам дадзенага артыкула [3; 4]. Разам з тым для яе даследавання важнай з’яўляецца апрацацыя новых крыніц і даследчыцкіх аспектаў, што з’яўляецца мэтай дадзенай работы.

Развіццё індывідуалізму, увага да падзейнага боку індывідуальнага існавання з’яўляюцца ў гісторыі еўрапейскай культуры адным з фундаментальных культурных вектараў, які яскрава праявіўся ў культуры рэнесансу і барока. Яго паказчыкам з’явілася распаўсюджванне ў XVII – XVIII стагоддзях такіх эпістальярных жанраў, як “партрэты”, “характары”, мемуары, лісты, да якіх потым дадаліся інтымны дзённік і аўтабіяграфічная проза. Ва ўсходнееўрапейскім, пераважна славянскім, культурным рэгіёне, у тым ліку і ў Польшчы, у літаратуры ішлі аналагічныя працэсы, звязаныя з інтымізацыяй, індывідуалізацыяй твораў [5, с. 264 – 319]. На беларускіх землях Рэчы Паспалітай, Вялікага княства Літоўскага працэс індывідуальнай фіксацыі падзей выразна праявіўся ў гісторыка-мемуарнай прозе, якая пачала зараджацца ў шляхецкім асяроддзі з другой паловы XVI стагоддзя і набыла форму “дыярыюшаў”, успамінаў, якія досыць часта грунтаваліся на родавых дзённіках. Мальдзіс адзначае, што для мемуарнай прозы XVII стагоддзя галоўным аб’ектам увагі была падзея, прычым асоба аўтара, яе ўспрыманне свету і ўнутраныя пачуцці паказваліся досыць рэдка, “падзейнасць” была ўласціва і шматлікім дзённікам, успамінам наступнага стагоддзя, хаця ў гэты час з’яўляюцца творы з выразным суб’ектыўным, інтымным пачаткам [2, с. 38, 41, 42, 73, 75]. Адзначым, што суб’ектыўны пачатак праяўляўся ў асноўным у апісанні падзей асабістага жыцця, ён у меншай меры распаўсюджваўся на ацэнку гістарычных падзей, значных асоб (за выключэннем успамінаў М. Матушэвіча, Л. Цяшкоўскага, А. Ельскага).

Характэрнай рысай мемуарнай літаратуры на нашых землях XVII стагоддзя з’яўляецца падрабязная, штодзённая канстатацыя падзей амаль без іх аксіялагічнай адзнакі. Гэта сустракаецца пераважна ў запісах службовых асоб, іх дыяпазон ахоплівае сферу службовых абавязкаў, у цэнтры – постаць патрона. Гэты тып бытавых паводзін – таксама адзін з мадэльных на нашых землях, дзе вялікая колькасць шляхты была занята службовымі абавязкамі. Сама па сабе пільная ўвага да будзённых падзей кожнага дня сведчыць аб поглядзе на жыццё, як на падзейны, самакаштоўны працэс, дзе “малая гісторыя” асобнага чалавека злучаецца з больш значнай гісторыяй жыцця яго патрона. Гэта тычыцца фрагмента ананімнага дыярыюша, хутчэй за ўсё XVII стагоддзя, напісанага па-польску набліжаным князя Радзівіла, у якім

пераважала знешняя канстатацыя падзей [3, с. 121 – 122]. Месца пражывання князя і аўтара дзённіка – Слуцк (ён перайшоў да Радзівіллаў пасля шлюбу Соф’і Алелькавіч з Янушам Радзівілам): туды з Варшавы накіроўваліся 200 драгун, што суправаджалі князя ў дарозе да Варшавы, са Слуцка прыходзілі лісты [6, л. 18]. Руплівасць, з якой вяліся запісы (дзённы рэестр падзей звычайна ўтрымлівае некалькі, да 9 пунктаў), сведчыць аб увазе да будзённых падзей чалавечага жыцця, што робіць іх падзейна істотнымі. Таксама гэта – сведчанне досыць напружанага графіка жыцця, яго падзейнай насычанасці, якая рупліва фіксавалася, напрыклад, запісы з чацвярга 12 студзеня па панядзелак 19 чэрвеня вяліся кожны дзень. Сярод адзначаных аўтарам падзей разам занатавання шматлікія, сістэматычныя ўзгаданні пра справы князя, афіцыйныя падзеі, а таксама асабістыя справы аўтара – сустрэчы, бяседы, наведванні касцёлаў, атрыманне і напісанне лістоў, грашовыя справы, месцы начлега, інш., што сведчыць пра індывідуалізацыю светаўспрымання. У сухой канстатацыі падзей, што складае аснову дзённіка, сустракаюцца пачуццёвыя моманты, якія звязаныя з эмацыянальнымі нагрукамі: пасля паведамлення аб размове з маскоўскімі пасламі 24 сакавіка ў пятніцу ў Варшаве адзначаецца, што гэта доўжылася цэлы дзень, бясконца [6, л. 9]; красавік, пятніца, 28, – у Варшаве “сядзелі доўга ў начы ў Сенатарскай палаце” [6, л. 13]. Смерці, хваробы, вяселлі знаёмых, спрэчкі, злачынствы канстатуецца з аднолькавай сухой аб’ектыўнасцю: май, 31, серада – прыехаў пасланец ад вельмі хворага пана; чэрвень, субота, 10 – прыйшоў ліст ад яснавяльможнага пана падкаморнага Хелмінскага, у якім ён запрашае на пахаванне жонкі; май, аўторак, 30 – прыйшло ў лісце паведамленне аб смерці пана Зеньковіча [6, л. 18]; люты, нядзеля, 22, – быў на вяселлі [6, арк. 1]; красавік, чацвер, 27 – нецвярозы пан Твардоўскі пасварыўся з панам старстам Лукомскім і асуджаў яго, параўноўваючы з жанчынай [6, л. 13]; рэйтар скраў пяць коней [6, л. 8], інш. Такім жы чынам паведамляецца і аб значных грамадскіх падзеях: красавік, 8, субота – у Варшаве кароль з набліжанымі і ўсім дваром наведваў пахаванні, працэсія ішла дзень і ноч па вуліцам і касцёлам; пасля гэтага адзначаецца, што быў урачыста адзначаны “трыумф” у Маскве ўзвышэння панскага [6, л. 10]. Гаворка можа ісці аб падзеях 1605 года, звязаных з панаваннем у Масковіі ЛжэДзімітрыя ці, хутчэй, 1610 года – бітвай пад Клушынам, узяццем Масквы гетманам Станіславам Жалкеўскім.

Застольная бяседа ў той час на нашых землях, як і ў Еўропе, была месцам вырашэння дзелавых пытанняў, яна часта ўзгадваецца ў мемуарах. Добры стан пасля бяседы з пітвам, а таксама наведвання гасцей звычайна канстатаваўся – аўтар адзначаў, што ўсе былі ў “добрым разуменні” (*dobrej mysli*) [6, л. 5, 18]. Аб характары правядзення тагачасных грамадска-палітычных акцый сведчаць запісы, якія тычацца сейміка ў Мінске: аўторак, 31 студзеня – вырашаліся вайсковыя справы, потым “меў у сябе” на абедзе мясцовае панства; 1 лютага, у сераду, “Князь, Яго Міласць” прымаў у сябе на абедзе паноў Мінскага ваяводства; 2 лютага князь прымаў розных людзей у сябе на абедзе [6, л. 2]. Увогуле, сярод застольяў узгадваюцца ў асноўным абеды, якія даваліся знатнымі асобамі і мелі, як можна меркаваць, адносна афіцыйны характар; радзей узгадваецца вячэра, напрыклад, у Мінску [6, л. 2], якая, верагодна, была ў большай ступені прыватнай падзеяй. Гэта адпавядае вядомаму ў XVIII стагоддзі характару бясед, якія падзяляліся на званыя, прыватныя [4, с. 29].

У мемуарах, дыярыюшах XVII стагоддзя асабістыя адносіны праяўляюцца да падзей, якія маюць непасрэднае дачыненне да аўтара. Гэта тычыцца штодзённых запісаў польскамоўнага ананімнага дзённіка з радзівілаўскага фонду, падзеі якога датуецца 1726 годам і прысвечаны паездцы ў Карону [7, арк. 51 – 52]. Іх аўтар уваходзіў у княжацкую свету, запісы адрознівае індывідуальная адзнака падзей, эмацыянальна-аксіялагічная афарбоўка: аўтар апісвае іх з пункту гледжання добрага ці дрэннага выніку для сябе. Адна-часова гэтыя запісы – сведчанне аб тагачаснай бытавой культуры, адносінаў да гасцей. Так, кажучы аб начлезе ў Люкоўзе, аўтар скардзіўся, што пан Падлеўскі не дазволіў спаць у ізбе, прымушаючы спаць на зямлі (на вуліцы), а розныя слугі называлі аўтара марнатраўцам [7, арк. 51]. У Варшаве ў пакоі княжскага палаца, дзе казалі, што дадуць пасцель, людзі на трэцяй частцы пакою ляжалі скопам, у кутах пад сталом, аўтару ад гаспадароў добрага слова не было, слугі на пытанні, дзе тое ці іншае, адказвалі, каб шукаў сам [7, арк. 51].

У XVIII стагоддзі з’явіліся дыярыюшы, дзе, акрамя дэтальнай фіксацыі дзённых падзей, меліся разважанні, нават выказванні інтымных пачуццяў (М. Матушэвіча, С. Маскевіча), іх змест, у значнай ступені – гісторыя суб’екта, яго эмацыянальна-інтэлектуальна-рэфлексаванага падзейнага жыцця.

Аднымі з адносна новых па светаўспрымання мемуараў з’яўляецца дыярыюш Рафаіла Слізня (1774 – 1779, 1794 – 1795 гг.), дзе аўтар эмацыянальна ацэньвае падзеі, разважае аб жыццёвых праблемах [3, с. 121]. Дзённік дае ўяўленне аб тыпе бытавых паводзін заможнага шляхціца. Згодна з традыцыямі таго часу, Р. Слізень сітэматычна чытаў французскія кніжкі, пісаў лісты, дыярыюш, аб чым скурпулёзна паведамляў у нататках, дзень без чытання спецыяльна адзначаўся ў дзённіку. “Калі быць прыўдзівым, дык на пісанне лістоў ухадзіць дастаткова часу”, – сведчыў ён [8, л. 4]. Паказальна, што Р. Слізень, хаця і не прызначаў дыярыюш для шырокага чытача, друку, выражаў надзею аб тым, што яго будуць чытаць: у датаваных 1774 годам дзённых нататках ён апісваў, як да абеду “бавіўся” чытаннем, пісаў дзённік “... хіба калі чытаць які нехта будзе...” [8, л. 4]. Сярод модных заняткаў таго часу абавязковай была гульня ў карты, якая адымала шмат часу. Увогуле, распарадак дня быў адносна ўстойлівы: уставаў

Р. Слізень а гадзіне шостаі ці а палове сёмага, ішоў у капліцу, потым чытаў, займаўся хатнімі справамі, пісаў лісты, іншым разам прымаў гасцей ці хадзіў у госці, клаўся спаць а гадзіне дзясятай, перад сном чытаў. Як і ў дыярыюшах папярэдняга часу, эмацыянальная афарбоўка праяўлялася ў назіраннях на двор’я: “Дзень ясны, цёплы” [8, л. 6].

Прынцыпова супрацьлеглы тып светаўспрымання і паводзін прадстаўлены постаццю праваслаўнага дзеяча А. Філіповіча, які пакінуў складзены ў 1645 – 1647 гадах так званы “Дыярыюш” – звод разнастайных, у тым ліку і мемуарных, але пераважна публіцыстычных твораў. Барочны, звязаны з рэлігійнай экзальтацыйнасцю, характар аўтара праяўляецца ў яго самаідэнтыфікацыі, якая спалучала месіянства і самапрыніжэнне, арыентацыі на частыя відзёжы, бачанні рэлігійнага, апакаліпсічнага характару, барочнай па вобразнасці роллю аўтара “...на высокім театрум света того...” [9, с. 202]. У кантэксте дынамічнай эпохі была і яго прасторавага, сацыяльна мабільнага – ён наведаў землі нашы, украінскія, польскія, Маскоўскай дзяржавы; А. Філіповіч размаўляў з маскоўскім царом, быў на Варшаўскіх вальных сеймах, жыў у манастырах, трымаўся зняволеным у Варшаве і Кіеве і г.д.

Заклучэнне. Прадстаўленыя помнікі мемуарнай літаратуры сведчаць аб існаванні разнастайных гісторыка-бытавых тыпаў на беларускіх землях XVII – XVIII стагоддзяў, спецыфіка якіх звязана з характарам дзейнасці іх прадстаўнікоў. Дынаміка светаўспрымання людзей той эпохі вызначалася нарастаючай увагай да фіксацыі падзей, імкненнем да іх аксіялагічнай, пачуццёвай характарыстык. Разам з тым асабісты, эмацыянальны аспект праяўлення ацэнкі навакольнага свету ў істотнай ступені залежыў ад характару занятку, тэмпераменту чалавека (А. Філіповіч). Сярод новых рысаў быту, адзначаных у мемуарах, эпахальным еўрапейскім тэндэнцыям XVIII стагоддзя адпавядаюць прыхільнасць шляхты да чытання, напісання лістоў і дзённікаў, значная роля бяседы ў грамадскім жыцці, ухіл у забаўляльныя формы быту, у першую чаргу гульні ў карты. Разнастайныя формы быту ўтрымлівалі стылёва-эпахальныя, пераважна барочныя праявы.

ЛІТАРАТУРА

1. Блок, М. Апология истории или ремесло историка / М. Блок; пер. Е.М. Лысенко; прим. А.Я. Гуревича. – М.: Наука. – 232 с.
2. Мальдзіс, А. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі / А. Мальдзіс. – Мінск: Лімарыус, 2001. – 384 с.
3. Вуглік, І.Р. Прыватныя запісы XVII – XVIII стст. як рэпрэзентанты характэрных рыс быту і культуры беларусаў (новыя матэрыялы і аспекты) / І.Р. Вуглік // Весці БДПУ. Серыя 2. Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2006. – № 2. – С. 120 – 123.
4. Вуглік, І.Р. Матэрыяльная культура і быт старабеларускай шляхты XVII – XVIII ст.: вучэб.-метад. дапаможнік / І.Р. Вуглік. – Мінск: ЗАТ “Современные знания”, 1985. – 84 с.
5. Angyal, E. Swiat slowianskiego baroku / E. Angyal. – Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1972. – 498 с.
6. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Радзівиллы, князья. Фрагменты дневниковых записей. – Фонд 694. – Оп. 1. – Ед. 147.
7. НАРБ. – Мемуары князей Радзівиллов. – Фонд 694. – Оп. 1. – Ед. 241.
8. Нацыянальны гістарычны архіў Рэспублікі Беларусь у г. Гродна. – Дневник Рафаила Слизня за 1774 – 1779 и 1794 – 1795 гг. – Фонд 1663. – Оп. 1. – Ед. 14.
9. Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – начала XIX в. / под общ. ред. В.А. Сербента [и др.]. – Минск: Изд-во Академии наук БССР, 1962. – С. 194 – 206.

Паступіў 17.06.2011

PERSON IN THE HISTORICAL CULTURAL PROCESS IN BELARUS’ OF 17 – 18 CENTURIES (FROM THE MATERIALS MEMOIRS)

I. VUHLIK

In article “Person in the historical cultural process in Belarus’ of 17 – 18 centuries (from the materials memoirs)” the nature of perception by man of the historical, cultural events of this period is studied. As the basis of article are assumed archive materials. Conclusion about gradual transfer in memoirs from the objective fixation of events no their emotional estimation is done.